

Muuseumi süünd

KODULOSAARE RADADEL

Mänspäe Algkooli õpilased Milvi Engso ja Mati Metsalu kooli koduloo-nurgas. Pilt muuseumi fotokogust.

On saanud tavaks, et mõnigin-gaid sündmusi ja tähtpäevi meenutatakse ja tähistatakse iga viie aasta järel. Pealkiri reedab kohe teema sisu, kuid täpsustuseks niipalju, et läinud kolmapäeval, 28. mail möödus 30 aastat Hiiu maakonna muuseumi (ristinimega Hiiu-maa Koduloomuuseum) avami-sest. Veerandsajandiseks saa-misel kirjutasin "Hiiumaas" pikemalt selle tekkeloost ("Koduloo-nurkadest koduloo-muuseumini". "Hiiumaa" nr. 58-61, 1992). Arvestades, et lu-gejaskond on viie aasta jook-sul mõneti muutunud, poleks ülearune varasemat meenuta-da. Ehthiidlastest lugejal aitab alljärgnev jutt oma varasemaid teadmisi värskendada ja tsipa-kese uutki/teadmistepauna juurde lisada.

Enne suurt sõda kuulus Hiiu saar Läänemaa Muuseumi (asut. 1929) tööpiirkonda. Siit, eriti Suuremõisa lossist ja Kärblast pärinevaid esemeid rändas Haapsallu, kuid seal olid väga piiratud võimalused nende eks-poneerimiseks. N. kord likvideeris muuseumi, kuid varasid säi-litati. N. võim ei suutnud esial-gu muuseumi uuesti avada.

Kuni 1950. aastani moodustas Hiiumaa iseseisva maakonna. Eesti Kultuurhariduslike Asu-tuste Valitsuse Komitee Muu-seumide osakonnas tekkis 1948. aastal idee asutada Hiiu-maale oma muuseum ja võima-lik, et seda Haapsalusse kogutud materjalide baasil. Kuna algatus ei tulnud otseselt hiidlastelt ega leidnud maakonnas toetust,

lүkkus varamu asutamine 19. aastaks edasi. Pealegi avati Haapsalu endises raekoja hoones 1. mail 1950 nn. Haapsalu Ra-joonidevaheline Koduloomuu-seum, mille teenindavaks piir-konnaks sai põhiliselt endine Läänemaa (Haapsalu, Märjamaa ja Hiiumaa raj.).

Haapsalus 1954. aasta suvel puhkust veetes külastasin mitmel korral sealset muuseumi. Leid-sin, et hiidlastel ei tasu küll Haapsalusse Hiiumaad "otsima" sõita, kuna muuseumi eksposit-sioon ei saanud ega kajastanudki vajalikul määral hiidlastele isa-maad. Muuseumitöötajad, direk-tor. R. Kalk ja Hiiumaa päritolu-ga teaduslikutöötaja Leo Randre (1904-1965) toetasid minu arg-likku mõtet rajada Hiiumaale väike muuseum, kusjuures pak-kusid ka omapoolset abi.

Vahemärkusena niipalju, et ju-ba lapsepõlvest saadik olin vana-ema ja -isa poolt nakatatud pisi-kust säilitada järeltulivatele põl-vedele kõiki talumajapidamises kasutamist leidnud ja mulle arm-saks saanud töö- ja tarberiistu. Nendega olin juba alates varasest noorusest sina peal. 1939. aas-tal, vahetult pärast Vaemla mõisa von der Pahlenite Saksamaale pagemist läksin koos omaealiste jõmpsikatega mõisa häärberisse kolama. Ruumides oli kõik pillapalla puistatud, tähendab me pol-nud seal kaugeltki esimesed "kü-lalised". Sealt võtsin valikuli-selt(!) kaasa mind huvitanud ese-med, mida hiljem dokumentaal-seks materjaliks nimetati. Vii-mased kulused meheas ajaks ära.

Esitaks tuli kogutava aineline

vanavara paigutamiseks leida so-biv panipaik. Haapsalust sooviti selleks otstarbeks leida mõni vana talutare. Tõsi, Öngu külas oli üks kirvega maha raiutud pal-kidest üles laotud rehetuba, kuid seda pidasin liiga kaugeks ja küla "Kungla" kolhoosi ääremaaks. Kuna töötasin sel ajal ühe-komplektilise Mänspäe Alg-kooli juhataja-õpetajana, ot-sustasin kõik muuseumile sobi-vad materjalid esialgu kooli tuua, kus kümmekonna õpilase jaoks oli ruumi enam kui piisavalt. Õpilastest said minu truud abi-lised. Tänu neile!

Kooli koduloo-nurgale pani 1954. aasta sügisel aluse õpila-ne Avo Vara kodust kaasatoo-dud kirjatud õllekannuga, teadmata seejuures ise ega kogu koolipere, et see saab nurgaki-viks tulevasele Hiiumaa muu-seumile. Kannule lisandusid aina uued ja uued eksponaadid. Moodustasin ka kodulooringi, kuhu astusid kõik III ja IV klassi viis õpilast (kodulugu ei kuulunud sel ajal veel eraldi õppeai-nena õppekavva). Vanavara ko-gumist hõlbustas kooli soodne asukoht tolleaegse Leisu küla-nõukogu loodeosas, sest kunagi koondus siia üks põhiline osa Hiiumaa kodutööndusest. Eks-positiooni paigutasime klassi-ruumi tagumisse ossa, eraldades selle kappidega õpperuumist.

Lapsevanemad, hiljem kogu ümbruskonna elanikud, abistasid õpilasi vanade esemete ja suulise teatmematerjali kogumisel igati. Kooli kodulooringi ümber koon-dus omamoodi korrespondentide võrk, kuhu kuulusid asjahuvilisi Hiiumaalt ja kaugemaltki - Alice Aaslepp Kärblast, August Võör-mann Tallinnast jt., kes lähetasid nii esemelist kui ka kirjalikku teatmematerjali Hiiumaa mine-viku kohta. Esmakordselt kut-susin üles rajoonimuuseumi asutama ajalehes "N. Hiiumaa" (25. VIII. 1955) pealkirja all "Mõtteid ja muljeid ühelt ekskursioonilt". Ajalehe kaudu hoidsime, nii mina kui ajalehe töötajad (K. Ilus, A. Kool, L. Moorats), muuseumi asutamise mõtte pidevalt värske.

Astusin kontakti paljude tea-dusasutustöötajatega. Kuna sain edasiseks tegutsemiseks töö-juhiseid, muutus kodu-uurimine sihikindlamaks. Mitmed asja-tundjad tutvusid meie tööga ko-hapeal. Olime kirjavahetuses Tallinna 21. Keskkooli ehk "Tiki kooli" ajalooringiga.

Mänspäe kooli üleskutsel ra-jasid mitmed Hiiumaa koolid (Leisu, Emmaste, Jausa, Käi-na, Kassari, Suuremõisa, Pus-ki) koduloo-nurga. Kogumistöö-ga tuli kiirustada, et ennetada Eestimaal ringi luusivaid utii-likogujaid. Mõni näide.

Haapsalus kadus R. Tobiasi mälestussamba metalltahvel, mis sisaldas paar kilo pronksi. Tahvel vanametallina maksis kõige rohkem mõne rubla, uue valmistamine aga auväärse summa.

Suuremõisa lossist jõudis va-nametalli hunnikusse Helter-

maale omal ajal Ungern-Stern-bergile kuuluva eestlaetava mi-nisuurtüki toru, mis kunagi sei-sis lossi paraadtrepil ees. Selle päästmine osutus võimalikuks vaid õnneliku juhuse kaudu (vt. karikatuur).

Utiilik koguti mitte ainult me-talli. Veel agaramalt koguti va-napaberit. Nii mõnigi vallaar-hiiv viidi utiiliks või põletati ära (Emmaste). Sedasama teed läks-id ka osa koolide arhiive. Nägin oma silmaga, kuidas Mänspäe kooli naabrusest asuvast köst-rimajast veeres vanapaberi ni-me all üle koolimaja õue välja, kaeramootoriga ees, vankrikeha-täis raamatuid jm. paberit. "Õrna koorekihi" suutis siiski varem "pealt riisuda" samas ma-jas elav kooli kodulooringi liige Ülo Vara.

Koduloomuuseumi avamine takerdus kauaks ajaks muuseu-mile sobivate ruumide leidmise taha. Neid pakuti alates metsade rüppe peituvast mahajäetud Pus-ki koolimajast kuni Pühalepa ki-rikuni välja. Kord vilksatas päi-kesekiirena ka Suuremõisa loss, kuid see oli vaid illusioon, mil-lele rajoon peatselt "käpa peale pani". Sama tegi Hiiu maakond 30 aastat hiljem muuseumile lu-batud mõne sobiva hoonega. Lõpuks sai muuseum kingi-tuseks ajahamba poolt üle poo-leteise sajandi vältel puretud Kärbla nn. pika maja. Hea, et niigi "läts"!

Edasi algas Mänspäe kooli koduloo-nurga rännutee: ikka, ikka lõuna poole, 1962. aasta sü-gisel Leisu kooli, kus ühines sealse koduloo-nurgaga. Tekkis KOOLIMUUSEUM. Kui Mäns-päe kooli koduloo-nurka külastasid suve jooksul vaid mõned tu-ristid-matkajad, sekka mõni eks-kursioon, siis Leisu kooli muu-seumi kui peatee pervel asuvat, külastati tunduvalt rohkem. Ka talvel. Seadsime sisse külalis-raamatu, kuhu tegi 2. juulil 1964. aastal esimese sissekande akadeemik Hans Kruus. Raa-matusse on tehtud viimane sis-sekanne 28. aug. 1966 Eesti Üli-õpilaste Ehitusmaleva Muhu 50-liikmelise rühma poolt, s.o. kolm päeva enne kooliaasta algust. 1. septembriks olid koolimuuseumi kogud Putkaste sovhoosi, Käina kooli ühte endisse klas-siruumi üle toodud.

Kassari Algkool suleti 1965. aasta kevadel. Koolimaja anti 1966. aastal tulevase muuseumi hooneks. 1966/67. aasta talvel alustati seal kapitaalremondi-ga, mis kevadeks lõpetati. Va-hepeal lasksin Haapsalu muuseu-mi vitriinide eeskujul valmistada need ka meie tulevasele muuseu-mile. Töö tegi teeninduskombi-naat "Hiiu", kuid vitriinid jäid klaasikastide purunemise tõttu esialgu klaasimata.

Kui varem oli muuseumile ruu-mide leidmisega aega küll, siis nüüd oli korraga tuli takus. Nü-ti muuseumi kohest avamist. Õige oluks talitada nii, nagu tegi seda Eesti spordimuuseum Tartus, s.t. tal lubati seda teha.

Esemed koguti ühte majja (kiri-kusse), anti koosseisulised töö-tajad (Hiiumaa Koduloomuu-seum jäi kogu 1967. aastaks isetegevusliku muuseumi staa-tusse), kus võtsid laekunud ese-med enne muuseumi ametlikku avamist nõuetekohaselt arvele (vastuvõtuaktidelt kanti tulme-raamatusse ja edasi inventariraa-matusse). Oli meilgi koos abi-materjalidega kogutud ligema-le 3000 ühikut, millest lõviosa saadi Leisu koolimuuseumi ko-gudest.

Nüüd läks eriti kiireks. Pidin töötama Käina koolis ja Kassari. Tallinnast Eesti Ajaloomuu-seumist saadeti mulle appi üks suurte kogemustega muuseumi-töötaja, pr. Niidu. Tema juhendas ekspositiooni ülesseadmist. Hiiumaa kultuuritöötajad kirju-tasid eksponaatide juurde etike-tid. Kaasiku Priidu (Nittim) Kas-sarist tegi riuli, kuhu paigutasime õllekannud jms. Koristajaks tööle vormistatud Magda Elmi tuli tööle koos abikaasa Meinhar-diga. Tookord jäid tänusõnad lausumata, olgu nad nüüd siin. Kõige suuremasse saali sai pai-gutatud Ajaloomuuseumi poolt koostatud rändnäitus "1941. aasta kaitselahingud Eestis".

HIIUMAA KODULOOMUU-SEUM avati pidulikult püha-päeval (ainuke puhkepäev nädal-as), 28. mail 1967. Endise Kas-sari koolimaja ette oli kogunenud hulganisti rahvast Kassarist, Käinast ja kaugemaltki. Kohal olid Kärbla pasunapoised Avo Poola juhtimisel. Avasõna ütles parteikomitee I sekretär Richard Hiis. V. Mäeumbaed tutvustas muuseumi tekkelooga ja aval-das tänu kõigile asutustele, orga-nisatsioonidele ning üksikisiku-tele, kes olid kuidagi viisi muu-seumi asutamisele kaasa aidanud. Rajooni täitevkomitee ase-esimees Edagar Manning luges ette Hiiumaa kodu-uurimise toimkonna šefi, tehase "Eesti Kaabli" kodu-uurimise ringi poolt muuseumile saadetud au-aadressi ja telegrammi. Seejä-rel palus V. Mäeumbaed Hiiumaa kodu-uurimise toimkonna nimel rajooni täitevkomitee esi-meest Maksim Kauberit linti läbi lõikama. Külaliste sise-nemise järel tutvustas V. Mäe-umbaed lühidalt vastavatud muuseumi ekspositiooniga. Pidutuju jätkus vabas looduses Kassari Veskimäe jalamil põlise tamme alla maha laotatud "vaibal", kus lasti pasunahelide saatel hiiu õlled hea maitsta.

Päeva lõpuks oli muuseumi kü-lastanud tublisti üle 100 inimese.

Tagasihoidlikust algatusest on tänaseks kujunenud teadus-ja kultuuriasutus - Hiiu maa-konna muuseum.

Jõudu edasiseks tööks!

Hiiumaa Koduloomuuseumi endine direktor (1968 - 1982),
VOLLI MÄEUMBAED